

30.12.2013

Dnrot 4489/2/10 ja 3543/4/11

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuja

Esittelijä: Esittelijäneuvos Raino Marttunen

PÄÄTÖS PUOLUSTUSVOIMIEN KIRKOLLISTA TYÖTÄ KOSKEVASSA ASIASSA

1

AIEMPI PÄÄTÖS JA OMA ALOITE

Tein 28.12.2010 kantelijan ja erään toisen henkilön kanteluiden johdosta päätöksen, jossa saatoin Pääesikunnan tietoon käsitykseni puolustusvoimien kirkollista työtä koskevan ohjeistuksen ja käytännön nykytilasta (2878/4/08, 566/4/09 ja 3155/4/09).

Katsoin samalla tekemässäni omassa aloitteessa aiheelliseksi pyytää Pääesikuntaa toimittamaan 31.5.2011 mennessä tarkemman selvityksen erityisesti Yleisen palvelusohjesäännön jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä kenttähartautta koskevien kohtien tulkinnasta ja tarkoituksesta sekä yleisemminkin siitä, mihin uskonnonvapautta edistäviin toimenpiteisiin esittämäni arviot olivat mahdollisesti antaneet aihetta.

2

SAADUT SELVITYKSET, LAUSUNNOT JA VASTINEET

2.1

Toinen samoja kysymyksiä koskenut kantelu

Kantelija toimitti 23.2.2011 päivätyn uuden kantelun puolustusvoimien kirkollisista oppitunneista sekä elämäkatsomustiedon opetuksesta (772/4/11). Kantelija käsitteli kirjoituksessaan muun muassa puolustusvoimien kirkollisten oppituntien sisältöä, elämäkatsomustiedon opetusta puolustusvoimissa sekä uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetuksen vaihtoehtoisuutta aikuislukiossa.

Kantelijan mukaan ohjesääntöjä ja määräyksiä oli muutettava uskonnon- ja omantunnonvapautta sekä yhdenvertaisuutta koskevien perustuslain säännösten vuoksi ja aikuislukioista mallia ottaen niin, että evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluva (jäljempänä kirkkoon kuuluva) varusmies voi vapaasti valita evankelisluterilaisen tai ortodoksisten kirkollisten oppituntien sijasta elämäkatsomustiedon opetukseen osallistumisen. Mikäli puolustusvoimat halusi säilyttää nykyisen perusoikeuksia rajoittavan käytäntönsä, sääntely oli nostettava nimenomaisen lain tasolle perustuslain 80 §:n nojalla yksilön velvollisuuksien perusteita koskevana. Kantelijan mukaan myös elämäkatsomustiedon opetuksesta oli tiedotettava ja opetus järjestettävä niin, että elämäkatsomustiedon opetukseen oikeutettujen oikeus valita tämä opetus toteutui myös tosiasiallisesti.

Ilmoitin kantelijalle 27.4.2011 lähettämässäni vastauksessa, etten katsonut aiheelliseksi ottaa asioita uudelleen arvioitavaksi miltään osin ennen kuin Pääesikunta oli antanut asiasta pyydetyn selvityksen.

2.2

Pääesikunnan lausunto 1.6.2011

Pääesikunta toimitti Maavoimien, Merivoimien ja Ilmavoimien Esikuntien sekä Maanpuolustuskorkeakoulun lausunnon ja antoi asiasta oman lausuntonsa.

Ilmavoimien Esikunnan mukaan kirkkoon kuuluvat samoin kuin muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat tai mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomat ovat jäsenyydellään tai kannallaan osoittaneet oman vakaumuksensa.

Merivoimien Esikunta selosti uskonnonvapauslain (2003) eduskuntakäsittelyä ja tulkitsi lainsäätäjän kannan olleen, ettei kirkkoon kuuluvalla voi katsoa olevan omantunnon syitä kieltäytyä oman uskontonsa harjoittamisesta. Merivoimien Esikunta viittasi kahteen eduskuntakäsittelyn yhteydessä poistettuun pykälään, jotka koskivat koulujen uskonnollisten tilaisuuksien tiedottamista. Merivoimien Esikunta viittasi perusteluinaan myös perustusvaliokunnan sivistysvaliokunnalle 20.1.1983 antamaan lausuntoon (PevL13/1982 vp). Merivoimien Esikunta kritisoi myös muun muassa termin valtionkirkko käyttöä sekä totesi, ettei sotilasvallassa ollut kysymys uskonnon harjoittamisesta.

Maavoimien Esikunnan mukaan puolustusvoimissa noudatettu käytäntö, jonka mukaan kirkkoon kuuluvat varusmiehet osallistuvat palvelustehtävänä puolustusvoimien kirkollisiin tilaisuuksiin, ei ole ristiriidassa perustuslain uskonnonvapautta koskevan sääntelyn kanssa. Maavoimien Esikunnan mukaan sääntely ei koskenut tilanteita, joissa joku kirkkoon kuuluva ilmoittaisi kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen olevan vastoin hänen vakaumustaan. Kahdesta joukko-osastosta hankitun selvityksen mukaan tällaisia tilanteita ei juuri käytännössä ollut eikä niitä koettu ongelmallisiksi. Jos tuollainen pyyntö esitettäisiin, tultaisiin todennäköisesti ottamaan yhteyttä sotilaspastoriin ja pyrkimään ratkaisuun, jossa otettaisiin huomioon henkilön esittämät perusteet vapautuksen pyytämiseksi.

Maavoimien Esikunnan mukaan kerrottua pidemmälle menevä niin sanotun negatiivisen uskonnonvapauden toteuttaminen edellyttäisi selkeää valtakunnallisen ohjeistuksen muutosta.

Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan lausunnon mukaan kirkollisen työn toteuttamisessa otetaan huomioon uskonnonvapauteen sisältyvät oikeudet ja vapaudet. Varusmiesten koulutukseen liittyen kaikki varusmiehet osallistuvat sille oppitunnille, jolla sotilaspappi selvittää perustuslain ja uskonnonvapauslain kaikkia koskevan uskonnonvapauden merkityksen, sen tuomat oikeudet ja vapaudet.

Pääesikunta on lausunnossaan katsonut, että puolustusvoimissa omaksuttu toimintatapa uskonnon harjoittamiseen liittyen on voimassa olevan lainsäädännön mukainen. Jokaisella on puolustusvoimissa noudatettavan ohjeistuksen mukaan uskonnon- ja omantunnonvapaus sekä jokaiselle turvataan oman uskonnon harjoittamisen oikeus.

2.3

Kantelijan vastine ja jatkokantelu

Kantelija toimitti Pääesikunnan selvityksen johdosta 2.10.2011 päivätyn vastineen ja jatkokantelun (3543/4/11), joka oli kantelijan mukaan jatkoa aiemmalle kantelulle (772/4/11). Kantelija toimitti lisäksi 3.10.2011 ja 7.10.2011 päivätyt lisäkirjoitukset. Kantelija arvioi lähemmin muun muassa Pääesikunnan toimittamia lausuntoja. Kantelija viittasi aiemman kantelunsa (772/4/11) kirkollisia oppitunteja koskevaan osaan ja käsitteli muun muassa kirkollisten oppituntien uskonnon harjoittamisen luonnetta. Kantelija käsitteli myös elämäkatsomustiedon opetusta ja totesi, ettei mitään hallinnollisia määräyksiä opetuksen tavoitteista ja aiheista ollut.

Kantelija tarkasteli kirjoituksessaan myös sitä, miten kirkollisen työn osuutta puolustusvoimien koulutuksessa oli käsitelty muun muassa viimeaikaisissa lainsäädäntöuudistuksissa, asevelvollisuuslakitoimikunnassa, puolustuslaitoskomiteassa, kirkko ja valtio -komiteassa sekä Pääesikunnan pysyväismääräyksessä vuodelta 1970. Kantelija tarkasteli myös muun muassa vuoden 1922 uskonnonvapauslakia, koulu- ja seminaarilainsäädäntöä sekä uskonnonvaputta vankiloissa.

Kantelijan mukaan puolustusvoimien kirkollisten oppituntien tilanne oli nykyisellään laiton. Kirkollisiin oppitunteihin osallistumisen velvollisuus kirkkoon kuuluville varusmiehille oli uskonnon- ja omantunnonvapautta sekä yhdenvertaisuutta koskevana ja niitä rajoittavana sellainen yksilön velvollisuus, että sen perusteista oli sen asiallisen merkityksen tähden perustuslain 80 §:n mukaan säädettävä lailla, jos käytäntö haluttiin säilyttää. Osallistumisvelvollisuudesta ei ollut enää lainsäädäntöä vuoden 1922 uskonnonvapauslain tultua kumotuksi 1.8.2003. Velvollisuus osallistua kirkollisille oppitunneille olisi kantelijan mukaan joka tapauksessa välttämätöntä poistaa oppituntien uskonnon harjoittamislouheen tähden.

Kantelijan mukaan oli myös perustuslain vastaista syrjintää, että varusmiesten elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteista ja aiheista ei ollut omia ohjesääntöjä ja hallinnollisia määräyksiä. Kantelijan mukaan oli vastoin perustuslain takaamaa uskonnon- ja omantunnonvapautta, jos elämäkatsomustiedon opetus oli järjestetty niin puutteellisesti, että kirkollisista oppitunneista vapautukseen oikeutetuille syntyi käytännön pakko osallistua muille kuin ensimmäiselle oppitunnille.

2.4

Pääesikunnan lausunto 20.4.2012

Pääesikunta toimitti uuden 20.4.2012 päivätyn lausunnon ja sen mukana Pääesikunnan henkilöstöosaston, Maavoimien, Merivoimien ja Ilmavoimien Esikuntien ja Maanpuolustuskorkeakoulun lausunnot.

Maanpuolustuskorkeakoulun lausunnon mukaan mahdollinen epäselvyys varusmiesten kirkollisten oppituntien ja niitä korvaavan elämäkatsomuksen opetussisällöstä olisi ratkaistavissa laatimalla kyseisistä oppitunneista riittävän tarkat oppituntikuvaukset ja pedagogiset käsikirjoitukset. Tavoitteena tuli pitää sitä, että erillisistä kirkollisen alan ja elämäkatsomustiedon oppitunneista luovutaan. Tällöin varusmiehille suunnattujen etiikkaa, ihmissuhdetaitoja sekä psyykkistä hyvinvointia käsittelevien oppituntien sisällön ja toteutuksen tuli olla sellainen, että kaikki varusmiehen uskonnollisesta vakaumuksesta riippumatta voivat niille osallistua.

Ilmavoimien Esikunnan lausunnon mukaan aiemman apulaisoikeusasiamiehen päätöksen kannanoton johdosta oli järjestetty henkilöstölle koulutusta, jolloin oli muun muassa neuvottu, miten toimia tilanteessa, jossa kirkkoon kuuluva ilmoittaisi olevan vakaumuksensa vastaista osallistua kirkollisiin tilaisuuksiin tai kirkolliseen opetukseen. Näissä tapauksissa oli tuotu esille, että varusmiehillä olisi tuolloin mahdollisuus olla osallistumatta kirkollisiin tilaisuuksiin ja kirkolliseen opetukseen. Ilmavoimien Esikunta ei ollut nähnyt ongelmallisena normien puuttumista elämäkatsomustiedon opetuksesta.

Merivoimien Esikunnan tiedossa ei ollut yhtään tapausta, jossa varusmies olisi kritisoinut elämäkatsomustiedon koulutuksen sisältöä tai jossa varusmiesten esimiehet olisivat pitäneet elämäkatsomustiedon opetusta saaneiden sotilaallista koulutusta riittämättömänä.

Maavoimien Esikunta viittasi lausunnossaan muun muassa varusmiesten kirkollista opetusta koskevaan normiin, jonka mukaan opetuksen aiheena olivat kirkollinen työ puolustusvoimissa ja varusmiespalveluksen haasteet, maanpuolustuksen etiikka ja sotilasvala, elämänvaiheet ja

haasteet, poikkeusolojen kirkollinen työ ja kaatuneiden huolto, johtajaksi kasvaminen ja johtamisen etiikka sekä uskonto, elämäkatsomus ja kansalaisvastuu.

Maavoimien Esikunnan mukaan kirkollinen opetus oli sisällöltään kansalaiskasvatuksen ja etiikan opetusta, joka perustui suomalaiseen sotilaspedagogiikan parissa vakiintuneeseen, tieteellisesti tutkittuun näkemykseen sotilaan toimintakyvystä, johon vaikuttavat ihmisen toiminnan eri osa-alueet mukaan lukien eettinen ja hengellinen puoli yhdessä fyysisten, psyykkisten ja sotilaallisten osatekijöiden kanssa. Suuri osa kirkollisesta opetuksesta liittyi läheisesti puolustusvoimien toimintaan, kuten esimerkiksi kaatuneiden huoltoa koskevat oppitunnit, joiden sisältö muotoutui Suomea sitovista Geneven sopimukseen perustuvista velvoitteista koskien sodassa haavoittuneiden, kuolleiden ja sotavankien ja siviiliväestön kohtelua. Uskonnollinen kytkentä oli puolustusvoimien opetuksen piirissä vähäisempi kuin peruskouluopetuksen opetussuunnitelman mukaisessa uskonnonopetuksessa, jota sitäkään perustuslakivaliokunta ei ollut katsonut perustuslaissa tarkoitetuksi uskonnon harjoittamiseksi. Kuvatun sisältöisille oppitunneille osallistumista ei voitu pitää sellaisena perustuslain 80 §:ssä tarkoitettuna yksilön oikeutena tai velvollisuutena, jonka perusteista olisi säädettävä lailla.

Maavoimien Esikunnan mukaan elämäkatsomustiedon opetus ei ollut kantelussa esitetyllä tavalla puutteellista. Korvaava opiskelu sisälsi yksikössä valvojan johdolla tapahtuvaa elämäkatsomustiedon opetusta ja se käsitti sisällöllisesti samat aihealueet kuin kirkollinen opetuskin ilman uskonnollista näkökulmaa.

Pääesikunnan henkilöstöosaston mukaan uskonnonvapaus on perustuslain mukainen perusoikeus. Valtion tehtävänä on turvata uskonnonvapaus ja luoda edellytykset sen toteutumiselle. Nämä perusoikeudet koskevat puolustusvoimien henkilökuntaa ja varusmiehiä. Myös perustuslakivaliokunnan mukaan uskonnonvapaus edellyttää yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai elämäkatsomuksellista opetusta.

Uskonnonopetusta käsitellessään perustuslakivaliokunta oli painottanut uskonnonvapauden positiivista ulottuvuutta. Pääesikunnan henkilöstöosaston mukaan perustuslakivaliokunta teki ratkaisullaan tiettäväksi, ettei uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvien osallistuminen oman uskontonsa harjoittamistilaisuuksiin ollut ristiriidassa asianomaisten uskonnon- eikä omantunnonvapauden kanssa. Uuden uskonnonvapauden oppilaitoksia, oppilaita ja opiskelijoita koskevat päätökset olivat periaatteellisia linjanvetoja, joista keskeiset periaatteet olivat näiltä osin sovellettavissa myös muihin valtion laitoksiin.

Varusmiehen uskonnonvapaus toteutuu henkilöstöosaston mukaan siinä, että kirkkoon kuuluville varusmiehelle järjestetään heidän vakaumuksensa mukaista uskonnollista palvelusta ja vastaavasti kirkkoon kuulumattomille eettistä ja elämäkatsomustietoon liittyvää palvelusta.

Pääesikunnan lausunnon mukaan puolustusvoimista annetun valtioneuvoston asetuksen 5 §:n 2 momentin mukaan puolustusvoimien hengellistä työtä johtaa ja valvoo kenttäpiispa. Kenttäpiispan tehtävistä säädetään lisäksi kirkkolaissa. Pääesikunnan mukaan puolustusvoimien kirkollisia tilaisuuksia voidaan pitää luonteeltaan uskonnon harjoittamisena. Yleisen palvelusohjesäännön 447 kohdan sanamuotoa voidaan pitää osin epätarkkana. Pääesikunnassa ei ollut nähty aiheelliseksi muuttaa annettua ohjeistusta, koska menettelyn ei nähty olevan ristiriidassa perustuslain uskonnonvapautta koskevan säätelyn kanssa palvelusvelvollisuuden koskiessa vain kirkkoon kuuluvia varusmiehiä ja valinnan perustuessa heidän omaan valintaansa kuulua kirkkoon. Asiaa ei ollut koettu käytännössä ongelmalliseksi edellisen 1.6.2011 annetun lausunnon tai uuden kantelun johdosta saadun palautteenkaan perusteella. Asia oli hyvin merkityksellinen ja siksi oli Pääesikunnan näkemyksen mukaan hyvä saada asiassa ulkopuolisen laillisuusvalvojan kannanotto.

Pääesikunta katsoi saadun selvityksen ja puolustusvoimien määräysten ja ohjeiden perusteella, ettei väite elämäkatsomustiedon puutteellisesta järjestämisestä pitänyt paikkaansa.

2.5

Kantelijan vastine 8.5.2012

Kantelija arvioi oikeusasiamiehelle toimitettujen lausuntojen sisältöä ja totesi muun ohella, että kirkkoon kuuluvien varusmiesten velvoittaminen osallistumaan kirkollisille oppitunneilla vailla oikeutta valita vapaasti niiden sijasta elämäkatsomustiedon opetusta loukkasi yhdenvertaisuutta. Mikä tahansa velvoite, jonka valtiolta asetti kirkkoon kuuluville, mutta ei muille, oli laadultaan sellainen, että siitä on perustuslain 80 §:n mukaan säädettävä lailla. Kantelija arvioi myös Maavoimien Esikunnan lausunnon mukana toimitettua elämäkatsomustiedon opetuksen opetusmateriaalia. Muun muassa kaatuneiden huoltoa koskevan opetusmateriaalin otsikossa oleva sana ”sielunhoito” pilasi koko opetusmateriaalin. Muissa suhteissa kantelija arvioi tämän opetusmateriaalin olevan puolustusvoimien tarpeisiin sopivaa. Tämän opetusmateriaalin aiheita ei lukion elämäkatsomustiedon opetuksessa käsitelty, joten sellaisen luominen oli ollut välttämätöntä.

Kantelija piti Pääesikunnan henkilöstöosaston tulkintaa vääränä siltä osin kuin se koski perustuslakivaliokunnan koulun uskonnollisista tilaisuuksista vuonna 2003 tekemää ratkaisua. Kantelija korosti, että hänen kantelussaan ei ollut kysymys mahdollisesta oikeudesta saada uskonnonopetusta vaan velvollisuudesta osallistua siihen. Uskonnon suhteettoman ja oikeudettoman suuri asema puolustusvoimissa kertoi jäämisestä jälkeen yhteiskunnan yleisestä kehityksestä.

Lait ja asetukset vaikenivat puolustusvoimien kirkollisista oppitunneista ja myös elämäkatsomustiedon opetuksesta. Kantelun kannalta oli oleellista, että kirkolliset oppitunnit ovat kirkollisia, uskonnollisia. Siksihän juuri kirkkoon kuulumattomia ei velvoitettu niihin osallistumaan. Kysymys oli siitä, mihin kirkkoon kuuluvien epäyhdenvertainen osallistumisvelvoite perustuu. Kirkolliset oppitunnit voitiin nähdä uskonnon harjoittamisena, vaikkakaan ei välttämättä hartauden harjoittamisena. Kantelun kannalta ei ollut oleellista, nähtiinkö kirkolliset oppitunnit juuri uskonnon harjoittamisena vai ei.

Kantelija totesi, ettei hän ollut kanteluissaan suinkaan väittänyt puolustusvoimien kirkollista työtä kokonaisuudessaan laittomaksi. Yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys kuitenkin vaatisivat, että jo nykytilanteessa elämäkatsomustiedon opetuksella pitäisi olla oma itsenäinen kirkolliseen työhön kuulumaton asemansa korvaavan opetuksen aseman sijasta. Kirkkoon kuulumattomat tuli ohjata suoraan elämäkatsomustiedon opetukseen paitsi jos he halusivat kirkollisille oppitunneille.

2.6

Kantelijan kirjoitukset 6.6.–17.8.2012

Kirjoituksissa arvioitiin muun muassa elämäkatsomustiedon opetusmateriaaleja ja opetusjärjestelyjä. Kantelijan mukaan tiettyjä elämäkatsomustiedon osia opetettiin edelleen yhdistettynä kirkollisten oppituntien kanssa. Uskonnollinen aines oli sisällytettävä yksinomaan kirkollisiin oppitunteihin. Tiettyjä osia kirkollisesta opetuksesta kuten oppituntiaihe ”Johtajaksi kasvaminen ja johtamisen etiikka” tuli siirtää kokonaan kirkollisen opetuksen ja elämäkatsomustiedon opetuksen ulkopuolelle. Elämäkatsomustiedon opetuksessa oli kantelijan mukaan erityisesti pidättäydyttävä sotilasvalan opettamisesta.

3.1

Aikaisempi kannanottoni

Tarkastelin 28.12.2010 tekemässäni ratkaisussa jo laajasti puolustusvoimien kirkollista työtä. Käsittelin uskonnonvapauden käsitettä sekä vertailin uskonnonopetusta ja uskonnollisia tilaisuuksia koulussa ja puolustusvoimissa. Käsittelin myös erikseen Yleisen palvelusohjesäännön jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä kenttähartautta sekä valaa ja vakuutusta koskevia kohtia.

Totesin, että perustuslain 11 §:n mukaan jokaisella on uskonnon- ja omantunnonvapaus. Uskonnon- ja omantunnonvapauteen sisältyy perustuslain mukaan oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Totesin, että perustuslain 11 §:än ei sisälly rajoituslauseketta. Korostin, että uskonnon- ja omantunnonvapauden suojan lähtökohta oli ajatuksenvapauden absoluuttinen ja loukkaamaton luonne. Kysymyksessä oli yksilön vapaus joko osallistua tai olla osallistumatta eikä ratkaisuja saanut ulottaa yksilöllisesti koskemaan vain tiettyyn uskontokuntaan kuuluvia. Kysymys oli ilmoituksenvaraisesta eikä erillistä lupaa vaativasta asiasta.

Viittasin perustuslakivaliokunnan kannanottoon, jonka mukaan uskonnonvapaus koski kaikkia kansalaisia ja oli periaatteessa riippumaton uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä, koska uskonnolliseen yhdyskuntaankaan kuuluvia henkilöitä ei voitu pakottaa osallistumaan uskonnollisiin menoihin (PevL12/1982 vp). Totesin, että annetuissa selvityksissä ei ollut esitetty perusteita yleisestä lainsäädännöstä poikkeavaan uskonnonvapauden tulkintaan puolustusvoimissa.

Totesin, että ohjeistus ja käytäntö olivat saadun selvityksen ja myös tarkastuksilla tehtyjen havaintojen mukaan jossain määrin tulkinnanvaraista ja epäyhtenäistä. Tarkempaa selvitystä ei ollut esitetty siitä, mitkä osat kirkollisesta työstä oli katsottavissa perustuslain 11 §:ssä tarkoitetuksi uskonnon harjoittamiseksi. Missään kohdin ei ollut nimenomaan tuotu selkeästi esiin sitä, että myös kirkkoon kuuluvilla olisi oikeus olla osallistumasta uskonnon harjoittamiseen.

Toisaalta en pitänyt lainvastaisena sitä, että puolustusvoimien koulutukseen sisältyi myös kirkollista opetusta.

3.2

Tämänhetkinen tilanne

Saatujen uusien selvitysten perusteella tilannetta voidaan pitää edelleenkin lähes yhtä epäselvänä ja tulkinnanvaraisena kuin mitä aiemmassa ratkaisussani totesin. Esimerkiksi Sotilaan käsikirjan 2013 ja Varusmies 2013 -oppaan mukaan vapautusmahdollisuus kirkollisista tilaisuuksista koskee kirkkoon kuulumattomia varusmiehiä.

Kirkkoon kuuluvien velvollisuus osallistua uskonnon harjoittamiseksi katsottaviin tilaisuuksiin on edelleen jokseenkin sama kuin aiemmin. Puolustusvoimissa vallitseva kanta on edelleen, että henkilöt ovat kirkkoon kuulumisellaan osoittaneet vakaumuksensa eikä heidän osallistumisestaan kirkollisiin tilaisuuksiin voida näin ollen pitää perustuslain vastaisena. Keskeiseksi perusteeksi on esitetty uskonnonvapauslain (HE 170/2012 vp) eduskuntakäsittely ja perustuslakivaliokunnan sen yhteydessä esittämät kannanotot. Kyseiseen hallituksen

esitykseen sisältyi nimenomainen säännös koulun uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta ja niistä tiedottamisesta. Perustuslakivaliokunta totesi tältä osin muun muassa seuraavaa:

Säännösten soveltamisala on tarkoitettu kattamaan koulun toiminnan kaikki uskonnolliset tilaisuudet, kuten uskonnolliset päivänavaukset, jumalanpalvelukset, sekä muut uskonnon harjoittamiseksi katsottavat tilaisuudet ja toimitukset, joita saatetaan järjestää niin koulun yhteisessä toiminnassa kuin eri oppiaineiden yhteydessä. Ehdotetulla sääntelyllä on ymmärrettävästi taustansa perustuslain 11 §:n 2 momentissa. Sääntelyä on kuitenkin soveliaampaa luonnehtia menettelytapasääntelyksi, kuten sivistysvaliokunta on tehnyt, sillä perustuslaki ei tässä asiassa oikeastaan tarvitse täsmäntävää sääntelyä. Puhtaasti perustuslain näkökulmasta sääntely on poistettavissa.

Aiemmin samassa mietinnössä (PeVM 10/2002 vp) perustuslakivaliokunta käsitteli negatiivista uskonnonvapautta ja totesi sen koskevan myös uskonnon harjoittamista. Ketään ei valiokunnan mukaan voitu perustuslain 11 §:n 2 momentin nimenomaisen säännöksen mukaan velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti jumalanpalvelukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen.

Perustuslakivaliokunnan mietinnössä esitettyjä lausumia ei voi mielestäni tulkita siten, että niissä olisi otettu kantaa kirkkoon kuuluvien velvollisuuteen osallistua uskonnon harjoittamiseen. Mietinnössä ei mainita mitään kirkkoon kuuluvien tai kirkkoon kuulumattomien uskonnon harjoittamisesta. Myöskään poistetut pykälät eivät koskeneet nimenomaan kirkkoon kuuluvia tai kirkkoon kuulumattomia. Perustuslakivaliokunta oli jo noin kaksikymmentä vuotta aiemmin todennut, että kansalaisella on uskontokunnan jäsenenäkin vapaus päättää siitä, osallistuuko hän ja millä tavoin uskontokuntansa uskonnonharjoitukseen (PevL 13/1982 vp).

Opetushallinnossakaan ei mainittujen pykälien poistamista ole tulkittu perustuslakivaliokunnan kannanottona uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta. Kouluissa huoltaja voi hakea oppilaalle vapautusta uskonnollisista tilaisuuksista vaikka kysymyksessä olisi oppilaan oman uskonnollisen yhdyskunnan tilaisuus. Pääesikunnan henkilöstöosastokin on myöhemmässä lausunnossaan todennut oppilaitoksia, oppilaita ja opiskelijoita koskevien päätösten olevan periaatteellisia linjanvetoja, joista keskeiset periaatteet ovat sovellettavissa myös muihin valtion laitoksiin.

Tarkastusten yhteydessä käydyissä keskusteluissa on tullut ilmi aiemmassa päätöksessä toteamani epäyhtenäinen käytäntö. Joissakin varuskunnissa ei Pääesikunnan ohjeistuksesta huolimatta ketään pakoteta vastoin tahtoaan osallistumaan kirkollisiin tilaisuuksiin. Toisaalta perusteena vastakkaisella kannalla on esitetty se, että koulutus olisi käytännössä tuolloin hankalasti järjestettävissä. Tältä osin on kuitenkin todettava, että käytännön syyt eivät voi olla peruste sille, miten perustuslain turvaamaa uskonnonvapautta sovelletaan.

Hyvänä esimerkkinä siitä, millä tavoin uskonnonvapauden toteutuminen voidaan turvata, ovat sotilasvalan ja sotilasvakuutuksen järjestelyt. Asevelvollisuuslain 54 §:n (1438/2007) mukaan asevelvollisen on valintansa mukaan joko vannottava sotilasvala tai annettava sotilasvakuutus. Koska perustuslakivaliokunnan mukaan julkisen vallan suhtautumisen valan ja vakuutuksen käyttämiseen tulee olla uskonnollisesti neutraalia, uskonnollisten yhdyskuntien jäsenet voivat valita valan vannomisen ja vakuutuksen antamisen välillä. Toisaalta myös uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton voi halutessaan vannoa valan.

Sotilasvalan ja sotilasvakuutuksen osalta puolustusvoimissa on siis jo lain mukaan täydellinen valinnanvapaus riippumatta kirkkoon kuulumisesta. Jokaisella on kirkkoon kuulumisesta huolimatta oikeus valita joko vala tai vakuutus riippumatta siitä kuuluuko hän kirkkoon vai ei. Uskonnonvapauslakia tältä osin aikanaan muutettaessa todettiin uudistuksen toteuttamisen laajentavan uskontokuntiin kuuluvien uskonnonvapautta sallimalla heidän toimia valaa vaadittaessa vakaumuksensa edellyttämällä tavalla (HE 171/1985 vp). Vala on luonteeltaan

uskonnollinen (HE 170/2002 vp. s.13) toisin kuin Merivoimien Esikunta lausunnossaan katsonut.

3.3

Kirkollinen opetus ja elämäkatsomustiedon opetus

Aiemman päätökseni mukaan lainvastaisena ei voitu pitää sitä, että puolustusvoimien koulutukseen sisältyi myös kirkollista opetusta. Kantelussa on arvosteltu puuttuvaa valinnanvapautta kirkollisen opetuksen ja elämäkatsomustiedon välillä, koska kirkollisessa opetuksessa puututaan uskonnonvapauteen. Selvitysten ja tarkastusten yhteydessä saatujen tietojen perusteella kirkollisessa opetuksessa on kysymys Maavoimien Esikunnan edellä lainatussa lausunnossa mainittujen opetusaiheiden koulutuksesta. Käytännössä tilanne kuitenkin saattaa olla se, että opetuksessa esiintyy erilaista käytäntöä eri varuskunnissa. Ohjeistuksessa tulisikin kiinnittää huomiota siihen, ettei opetukseen saa sisältyä mitään tunnuksellisia tai julistuksellisia elementtejä. Tätä seikkaa on erikseen korostettu muun muassa Maavoimien Esikunnan kutsunnoista antamassa ohjeistuksessa.

Aiemmassa päätöksessäni vertailtiin erityisesti koulun ja puolustusvoimien käytäntöjä. Lukiolain 9 §:n mukaan oppilaalle, joka aloittaa lukiokoulutuksen 18 vuotta täytettyään, on mahdollisuus valita uskonnon ja elämäkatsomustiedon välillä. Myös perusopetuslain 46 §:ään sisältyy aikuiskoulutuksena järjestettävää opetusta koskeva erityissäännös, jonka mukaan myös 18 vuotta täyttäneelle oppilaalle opetetaan hänen valintansa mukaisesti joko uskontoa tai elämäkatsomustietoa.

Kirkkoon kuuluvien velvollisuus osallistua koulun uskonnonopetukseen perustuu lain nimenomaisiin säännöksiin. Täysi-ikäisillä ei tätä velvollisuutta kuitenkaan edellä mainittujen säännösten mukaan ole. Tämä puolustaisi sitä kantelussa esitettyä näkemystä, että kirkollisen opetuksen tulisi olla vapaaehtoista myös puolustusvoimissa. Toisaalta kirkollinen opetus puolustusvoimissa ei ole suoraan rinnastettavissa uskonnonopetukseen ja elämäkatsomustiedon opetukseen koulussa. Kirkolliseen opetukseen puolustusvoimissa sisältyy myös sotilaskoulutukseen läheisesti liittyviä elementtejä.

Pääesikunnan hankkimissa selvityksissä ei ole nähty tarvetta elämäkatsomustiedon ohjeistuksen muuttamiseksi. Puolustushaarojen esikuntien tietoon ei ole tullut valituksia siitä, että opetus olisi tältä osin ollut puutteellista. Tarkastuksilla saatujen tietojen mukaan elämäkatsomustiedon opetuksen laatu vaihtelee huomattavasti varuskunnittain. Sellaisissa joukko-osastoissa, joissa on enemmän elämäkatsomustiedon opetusta haluavia, on koulutuskin paremmin järjestetty. Selvitysten perusteella myös elämäkatsomustiedon opetuksen ohjeistuksessa ja oppimateriaalissa vaikuttaisi olevan edelleen kehittämisen varaa.

4

LOPPUARVIO

Myös sotilaalla on oikeus vapautua uskonnon harjoittamisesta riippumatta siitä, kuuluuko hän kirkkoon vai ei. Huolimatta aiemmasta kannanotostani käytäntö vaikuttaa edelleenkin olevan se, että tämä valinnanvapaus on vain kirkkoon kuulumattomilla. Myös Yleisen palvelusohjesäännön jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä kenttähartautta koskevat kohdat ovat edelleen yhtä tulkinnanvaraisia kuin aiemman päätöksen tekohekellä.

Käsitykseni mukaan kysymys uskonnon harjoittamiseen osallistumisesta tulisi puolustusvoimissa systemaattisesti järjestää samalla tavoin kuin sotilasvalaan ja sotilasvakuutukseen osallistuminen on jo nyt ratkaistu laissa. Eri vaihtoehtojen tulisi olla vapaasti valittavissa niin, että kirkkoon kuuluva voi osallistua tai olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen ja vastaavasti kirkkoon kuulumaton voi valita jommankumman vaihtoehdon.

Mitä tulee kirkolliseen opetukseen ja elämänkatsomustiedon opettamiseen, olennaista on, että molemmat opetusvaihtoehdot ovat aidosti tarjolla kaikissa varuskunnissa. Vastaavalla tavalla kuin aikuisopetuksessa yleensä, opetukseen osallistumisen tulisi olla valinnaista kohdassa 3.3. esitetyllä tavalla. Tällöin kirkkoon kuuluva tai siihen kuulumaton voi valita kumman tahansa vaihtoehdon.

Kuten edellä lainatussa Maapuolustuskorkeakoulun lausunnossa todetaan, mahdolliset epäselvyydet varusmiesten kirkollisten oppituntien ja niitä korvaavan elämänkatsomuksen opetussisällöstä olisi ratkaistavissa laatimalla kyseisistä oppitunneista riittävän tarkat oppituntikuvaukset ja pedagogiset käsikirjoitukset. Lisäksi tulisi harkita sitä Maanpuolustuskorkeakoulun lausunnossa esitettyä vaihtoehtoa, että erillisistä kirkollisen alan ja elämänkatsomustiedon oppitunneista luovutaan. Tällöin varusmiehille suunnattujen etiikkaa, ihmissuhdetaitoja sekä psyykkistä hyvinvointia käsittelevien oppituntien sisällön ja toteutuksen tulisi olla sellainen, että kaikki varusmiehet uskonnollisesta vakaumuksesta riippumatta voivat opetukseen osallistua.

Myös muun kirkollisen työn sisältöä ja mahdollisia muutostarpeita on syytä arvioida edellä esittämieni näkökohtien valossa.

Muut kantelijan kirjoituksissa käsitellyt kysymykset eivät ole antaneet aihetta laillisuusvalvojan toimenpiteisiin.